

„Halotti beszéd”-kutatások

„Láttátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk. Isa pur es chomuu vogymuk...” – Magyar nyelvű írott irodalmunk a XIII. századi *Halotti beszéd*-del kezdődik, a halotti beszéd műfajának kutatása azonban új keletű. Úgyannyira az, hogy e tárgyban alighanem 1983. dec. 14-én hívták össze az első magyarországi tudományos munkaértekezletet, mégpedig az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén, ahol a „halotti beszéd”-kutatások néhány éve szervezetteren megkezdődtek. A történész Péter Katalin és a munkáját folytató irodalomtörténész Lancsák Gabriella érdeme, hogy erre a kollektív kutatói bemutatkozásra sor került: ők vezetik azt az egyetemi hallgatókat összefogó kutatócsoportot, amely a halotti prédikációk és orációk összegyűjtésére, feltárására szerveződött.

Az első „halotti”-ülésszakon egyetemi hallgatók dolgozatai beszéltek meg, s olyan témák körül forgott a vita, mint a halotti beszédekben tükröződő emberideál, az irodalmi és demográfiai vizsgálatok lehetősége, a szövegforrások teljességre törekvő számontartása.

Ahogy ez már tudományos ülésszakokon lenni szokott, a szakértő és az érdeklődő kutatók tapasztalataikat is kicserélték. Megtudtuk például, hogy külföldön már régóta működnek úgynevezett Funerális Kutatóintézetek; hogy a temetési szokások, a halotti búcsúztatók, a síremlékek és temetők vizsgálata immár nem néprajzi feladatkör: a történeti demográfia, az orvostörténet, a mentalitásvizsgálat, a művészettörténet egyaránt profitál a sokrétűvé lett kutatásokból. S kiderült az is, hogy a fiatal irodalomtörténészek vállalkozása sem társtalan itthon. – Körbejárt az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja és az ELTE Művészettörténeti Tanszéke közös szerkesztésében publikált *Ars Hungarica* című folyóirat új száma: teljes egészében a *Funerális művészet* kutatásának szentelték. A *Németh Lajos* bevezető tanulmányával megjelent összeállítás tematikája középkori nevezetes síremlékeinktől a Kerepesi és a Farkasréti temető újabb síremlékeinek vizsgálatáig terjed, de feldolgozza a Gerenday-féle sírkőgyár történetét vagy a Kossuth-mauzóleum építéstörténete körüli politikai-esztétikai visszaélések tanulságait is.

Thaly Kálmán romantikus-beteges vízióinak egyike az volt, hogy fel kell kutatni minden kuruc vitéz sírját, a sírokból kiemelt „kuruc csontokat” pedig közös temetőben, a Gellérthegyen kell elföldelni! – Hol vagyunk már e naiv és tudománytalan képzelgéstől? Előbb és később: Mohács és Segesvár tömegsírjaiban is örökre összekeveredtek a „magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai” – hogy Zrínyi szavával szóljunk –; nem hánytorgatni kell azokat, hanem a tudomány mai eszközeivel azt feltárni, ami eleinkről az írott forrásokban: pl. a síremlékek és a halotti beszédek szövegében megmaradt.

Ha a XVI–XVII. századdal bezáróan elkészülne a történelmi Magyarország még fellelhető latin, magyar, német, héber nyelvű sírköveinek tudományos gyűjteménye; ha módszeresen dokumentálnánk, milyen *toposzok* (közhelyek) öröklődnek-alakulnak a sírköveken és a búcsúztatókban; ha számba vennénk a nyomtatott és kéziratos halotti beszédek valamennyi életrajzi, kortörténeti, demográfiai adatát – hogy egyéb kínálkozó feladatokról ne is szóljak –, mindez valóban felbecsülhetetlen értékű információkhoz segítené a tudományt. Hadd említsék csak három példát bizonyosságul:

– A *temetők műemléki védelme* című tanulmányában (Műemlékvédelem, 1982. I. negyed, 17–20.) Marjai Márton megállapította, hogy XX. századi magyarországi magyar és német sírköszövegek ama fordulata: „Ne irigyeld hát azt a kevés földet, amely mostan testemet takarja”, tulajdonképpen egy szó szerinti Plutarkhosz-idézet: a *toposz* a *Párhuzamos életrajzok* Nagy Sándorról szóló 69. fejezetében olvasható.

– A tizenkét évesen meghalt Bedeghi Nyáry Ferenc temetéséhez kapcsolódó *Négy szép halottas prédikációk*-kal (1624) magam is foglalkoztam egykor, de csak most látom, hogy az 1622. évi felvidéki pestisjárványról szóló drámai híradásai demográfiai értékűek.

Kaposi István ezt prédikálta a varannói temetésen: „Oh szegény igyefogyott s külön-különféle sok nyomorúságoknak törvényében bémerült édes nemzetünket szörnyű kibeszélhetetlen éhséggel s keserű, mérges döghalállal csaknem szintén elpusztító s megemésztő ezerhatszázhuszonkét esztendő... Melyben az Úr... elbocsátá amaz ő délszínben röpülő, döghalálnak mérges nyilaival lövöldöző haragos angyalát, ki az mi édes országunknak minden tartományin, városin, faluin általmenvén, keserves jajszókkal tölte bé minden helyeket s ez mi szegény lakóhelyünket is, elvévén e kicsiny helyecskéből nyolcadfélszáznál többet...”

– Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című hatalmas életrajzi sorozatának dátumforrásai jórészt azok a *somorújelentések* (gyászjelentések) voltak, amelyek rendszeres összegyűjtésében Szinnyei fia és a kolozsvári unitárius főgimnázium egykori tudós tanára, Kanyaró Ferenc segédkezett.

Magyar és latin halotti beszédek nagyobb számban a XVI–XVII., tömegével a XVIII. századból maradtak fenn. A kutatói figyelem pillanatnyilag még inkább csak ama prédikációk felé fordul, amelyek híres történelmi szereplők temetésén hangzottak el. Bán Imre szerint a XVII. század első felének „parádés” retorikai teljesítménye volt például a Bethlen Gábor fejedelem felesége, Károlyi Zsuzsanna fölött elmondott latin és magyar „halotti prédikációk kettős gyűjteménye” (1624). „Az udvari történetíró, Bojthi Veres Gáspár által sajtó alá rendezett két sorozat 1622 tavaszán és nyarán hangzott el a fejedelemszobor majd három hónapig tartó temetési szertartása alkalmával.” E nagyszabású protestáns színjáték katolikus barokk párdarabja a harminc évvel későbbi Eszterházy-temetés Nagyszombatban. A vezekényi csatamezőn 1652 nyarán a törökkel vívott harcokban hősi halált halt négy Eszterházy fiú: László, Ferenc, Tamás és Gáspár. A végtiszteességük alkalmával elmondott latin és magyar halotti beszédek: Pálffy Tamás és Hoffmann Pál püspökök prédikációi Zrínyi-kutatásaim során kerültek elélem. Zrínyi ugyanis azzal kompenzálta a temetésről való elmaradását, hogy *epicédiumot* (gyászverset) írt ifjúkori jó barátja, Eszterházy László emlékére. A Zrínyi-epicédium szövege elveszett ugyan, de fennmaradtak a hatalmas barokk ceremóniával végbement nagyszombati temetés egyéb emlékei: a *Castrum doloris* (a díszes ravataléptítmény) és a *Delineatio pompae funebris* (a gyászmenet rajza) rézmetszetű ábrázolásai. A művészettörténeti szakirodalom téves adatával szemben ezek a metszetek nem Hoffmann Pál magyar, hanem Pálffy Tamás latin orációját díszítik – alaposan tehát meg sem nézték még őket. A vezekényi ütközet és a nagyszombati „temetési pompa” összegyűjtött hadtörténeti, irodalmi és képzőművészeti emlékei (közülük a Nürnbergből rendelt ötvösműredek, az Iparművészeti Múzeumban őrzött ún. *Vezekényi tál* a leghíresebb) érdekes kötetben dokumentálhatnák egy régi magyar főúri temetés rendjét és barokk pompáját. Tartalmas kötet telne ki válogatott XVI–XVIII.-századi halotti prédikációkból is.

A XVIII. századi temetési prédikáció fokozatosan orációvá: elvilágiasodott szónoki beszéddé válik, legalábbis olyan nagy műveltségű, Nyugat-Európában iskolázott papok esetében, mint idősb Verestói György erdélyi matematikaprofesszor, akiről Németh S. Katalin írt sajtó alatt lévő tanulmányt. Kutatásaiból többek között az derül ki, hogy a Verestói-orációk „kacajok indításában” jeleskedtek, „lakodalmat” csináltak „az halottas házból”, azaz a tréfálgozás, a humor elemeit sem nélkülözték. De volt azokban tudomány is jócskán: fizika és csillagászat, botanika és kémia, fiziognómia és descartes-i filozófia, s volt kuriózum és világias-toleráns-felvilágosult erkölcsi intelem (például a fekete és a fehér ember egyenlőségéről vagy „ama hatalmas imperátor”; Nagy Péter orosz cár parancsolatáról, mely „szerint tartozik minden muszka tanítatni a maga gyermekét”).

„Hosszú embernek hosszú koporsó kell” – gondolkodott a lehető legköznapibb racionalitással Verestói tiszteletes úr, de odamondta a gyászoló gyülekezetnek a tudós kartéziánus igéket is büszkén: „Cibálj bár engemet a bíró eleibe, pereld el minden jószágomat a törvényszéken, de soha el nem perelheted tőlem az igazságot: *Cogito ergo sum.*”

„*Isa pur es chomuu vogymuk – Gondolkodom, tehát vagyok*”: íme innen idáig tart 500 év magyar halotti beszédeinek világképi átalakulása.